

پیام امام

امیر المؤمنین علیه السلام

شرح تازہ و جامعی پر نبج البلاغہ

جلد اول

کتاب الکتبہ سال

آیة الله العظمیٰ مکارم شیرازی

با همکاری
جمعی از فضلا و دانشمندان

فهرست‌نویسی پیش از انتشار: توسط انتشارات امام علی بن ابی‌طالب (ع).

مکارم شیرازی، ناصر، ۱۳۰۵ -

پیام امام امیرالمؤمنین (ع): شرح تازه و جامعی بر نهج البلاغه / مکارم شیرازی؛ با همکاری جمعی از فضلا و دانشمندان. - قم: انتشارات امام علی بن ابی‌طالب (ع) - ۱۳۹۰.

ISBN: 978-964-533-044-1

ج. (دوره)

ISBN: 978-964-533-160-1

فهرست‌نویسی بر اساس اطلاعات فیبا.
کتابنامه.

ج. ۱۳ (چاپ اول: ۱۳۹۰)

۱. علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - نهج البلاغه - نقد و تفسیر. ۲. علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - گفتار حکیمانه. ۳. علی بن ابی‌طالب (ع)، امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. - کلمات قصار. الف. علی بن ابی‌طالب (ع) امام اول، ۲۳ قبل از هجرت - ۴۰ ق. ب. عنوان. ج. عنوان: نهج البلاغه. شرح. د. عنوان: شرح تازه و جامعی بر نهج البلاغه.

۲۹۷/۹۵۱۵

BP ۳۸/۰۲/۰۷/۰۷

با همکاری دانشمندان محترم حجج اسلام آقایان:
محمدرضا آشتیانی - محمدجواد ارسطا - سعید داودی - احمد قدسی
و سید عبدالمهدی توکل

ناشر برتر

نوزدهمین نمایشگاه بین‌المللی کتاب تهران

پیام امام امیرالمؤمنین (ع) / ج ۱

تألیف: آیه الله العظمی مکارم شیرازی و همکاران

تیراژ: ۵۰۰۰ نسخه

نوبت چاپ: اول

صفحه و قطع: ۸۲۳ صفحه / وزیری

تاریخ انتشار: ۱۳۹۰

چاپخانه: سلیمانزاده

ناشر: انتشارات امام علی بن ابی‌طالب (ع)

شابک: ۹۷۸-۹۶۴-۵۳۳-۱۶۰-۱

قم - ابتدای خیابان شهدا - کوی آمار (۲۲) - پلاک ۱۵

تلفن: ۷۷۳۲۴۷۸ دورنگار: ۷۸۴۰۰۹۹

www.imamalipub.ir

قیمت: ۸۰۰۰ تومان

پیام امام امیر المؤمنین علیه السلام

جلد اول

فهرست مطالب

۱۳	..... انگیزه اصلی تألیف این کتاب
۱۷	..... سید رضی گردآورنده نهج البلاغه
۱۸	..... استادان سید رضی
۲۰	..... شاگردان سید رضی
۲۰	..... تألیفات و کتب سید رضی
۲۱	..... سید رضی و شعر
۲۲	..... لقبها و منصبهای اجتماعی سید رضی
۲۳	..... سید رضی از نگاه دیگران
۲۴	..... وفات سید رضی
۲۵	..... سخنی درباره «نهج البلاغه» و گوینده آن
۲۷	..... ۱- فصاحت و بلاغت نهج البلاغه
۳۵	..... ۲- محتوای ژرف و جامعیت نهج البلاغه
۴۱	..... ۳- جاذبه فوق العاده نهج البلاغه
۴۴	..... تعبیرات بزرگان پیرامون جاذبه نهج البلاغه
۴۷	..... اسناد نهج البلاغه
۵۱	..... شروع نهج البلاغه
۵۵	..... پیشگفتاری از سید رضی <small>علیه السلام</small>
۵۵	..... چرا نهج البلاغه را جمع آوری کردم

- خطبة ۱ ..... ۶۱
- خطبه در یک نگاه ۶۱
- همای بلند پرواز اندیشه‌ها به کنه ذاتش نرسد! ۶۴
- توحید ذات و صفات خداوند ۷۴
- هیچ چیز همانند او نیست ۸۵
- ۱- رابطه خلق و خالق و مسأله «وحدت وجود»! ۹۱
- ۲- انحراف ناآگاهان از حقیقت صفات خدا ۹۵
- ۳- نفی حدوث ذاتی و زمانی از ذات پاک او ۹۹
- ۴- آیا واژه «موجود» بر خداوند اطلاق می‌شود؟ ۱۰۰
- آغاز سخن درباره آفرینش جهان ۱۰۱
- هدایت فطری و تکوینی تمامی موجودات جهان ۱۰۶
- ۱- آیا اسم «عارف» بر خداوند اطلاق می‌شود؟ ۱۰۹
- ۲- چگونگی علم خداوند به موجودات قبل از ایجاد ۱۱۰
- چگونگی آغاز آفرینش جهان ۱۱۳
- آیا جهان ماده حادث است؟ ۱۱۵
- نخستین مخلوق، آب بود ۱۱۹
- نقش طوفانها در آغاز آفرینش ۱۲۶
- ۱- تطبیق اجمالی این گفتار بر نظرات امروز ۱۲۹
- ۲- چگونگی پیدایش جهان ۱۳۱
- ۳- فرضیه‌های موجود در عصر نزول قرآن درباره پیدایش جهان ۱۳۳
- ۴- منظور از آسمانهای هفتگانه چیست؟ ۱۳۵
- ۵- چگونگی آگاهی امام علیه السلام از این امور ۱۳۷
- در عالم فرشتگان ۱۴۰
- ۱- ملائکه چگونه‌اند؟! ۱۴۸

- ۲- اصناف ملائکه..... ۱۵۱
- ۳- عرش و حاملان عرش الهی..... ۱۵۲
- ۴- معصوم بودن فرشتگان..... ۱۵۴
- ۵- مقام معرفت حاملان عرش..... ۱۵۵
- آغاز آفرینش آدم علیه السلام..... ۱۵۸
- مرحله اول: آفرینش آدم علیه السلام از نظر جسم و روح..... ۱۵۹
- ۱- آفرینش آدم علیه السلام..... ۱۶۵
- ۲- ترکیب دوگانه جسم و جان..... ۱۶۸
- ۳- انسان، اعجوبه عالم کون..... ۱۶۹
- آغاز انحراف ابلیس..... ۱۷۱
- ۱- عظمت مقام انسان..... ۱۷۵
- ۲- سجده برای آدم چگونه بود؟..... ۱۷۶
- ۳- سوالات گوناگون پیرامون آفرینش شیطان..... ۱۷۷
- ۴- توجیهاات بی اساس ناآگاهان..... ۱۸۰
- سرانجام عبرت انگیز آدم..... ۱۸۳
- ۱- بهشت آدم کدام بهشت بود؟..... ۱۸۸
- ۲- آیا آدم مرتکب گناهی شد؟!..... ۱۹۰
- ۳- درخت ممنوع چه بود؟..... ۱۹۲
- ۴- کلماتی که برای توبه به آدم تعلیم داده شد، چه بود؟..... ۱۹۳
- بعثت پیامبران و مسئولیت بزرگ آنان..... ۱۹۸
- ۱- پیامبران به منزله باغبانند!..... ۲۰۵
- ۲- حوادث بیدارگر..... ۲۰۶
- ۳- نقش دین در زندگی انسانها..... ۲۰۶
- ۴- در هر عصر و زمانی حجتی لازم است..... ۲۰۸

- ۵- ویژگی‌های پیامبران ۲۰۹
- طلوع آفتاب اسلام ۲۱۲
- ۱- ادیان و مذاهب قبل از بعثت پیامبر اسلام صلی الله علیه و آله ۲۱۵
- ۲- آینده‌نگری پیامبران ۲۱۹
- ویژگی‌های قرآن ۲۲۲
- ۱- جامعیت قرآن ۲۳۰
- ۲- علم قرآن نزد کیست؟ ۲۳۱
- ۳- معیار شناخت گناهان کبیره و صغیره ۲۳۲
- ۴- ناسخ و منسوخ و فلسفه آن ۲۳۳
- ۵- تواریخ و مثالهای زیبای قرآن ۲۳۴
- آخرین بخش خطبه، بیان عظمت فریضه حج ۲۳۸
- ۱- تاریخچه خانه کعبه ۲۴۳
- ۲- فلسفه حج ۲۴۵
- خطبه ۲ ..... ۲۴۹
- خطبه در یک نگاه ۲۵۰
- شرایط و زمان صدور این خطبه ۲۵۱
- دو اصل اساسی در اسلام ۲۵۳
- ۱- توحید ریشه همه نیکیها ۲۵۸
- ۲- درخشش توحید خالص در زندگی امیرمؤمنان علیه السلام ۲۶۰
- دورنمایی از عصر جاهلیت ۲۶۴
- ترسیمی از زندگی مرگبار انسانها در عصر جاهلی ۲۷۱
- مقام والای آل محمد صلی الله علیه و آله ۲۷۷
- ۱- آل پیامبر پناه امت اسلامی ۲۸۱
- ۲- آل پیامبر کیانند؟ ۲۸۲

- هیچ کس با آنان برابری نمی‌کند!..... ۲۸۳
- ۱- عظمت اهل بیت در قرآن و روایات اسلامی ۲۸۹
- ۲- توجیهات نامناسب ۲۹۱
- خطبه ۳ ..... ۲۹۵
- خطبه در یک نگاه ۲۹۶
- محتوای خطبه ۳۰۰
- تحلیلی مهم پیرامون مسألهٔ خلافت ۳۰۰
- ۱- چرا امام علیه السلام صبر را ترجیح داد؟! ۳۰۷
- ۲- چرا از خلافت تعبیر به «ارث» شده است؟ ۳۰۹
- ۳- امام در گوشهٔ خانه ۳۱۰
- ۴- چرا امام علیه السلام مسألهٔ خلافت را طرح می‌کند؟ ۳۱۰
- دوران خلیفهٔ دوّم ۳۱۴
- ۱- نمونه‌هایی از خشونت اخلاقی در عصر خلیفهٔ دوّم ۳۲۴
- ۲- اشتباهات و عذر خواهیها! ۳۲۷
- ۳- پاسخ به یک سؤال ۳۳۰
- دوران خلیفهٔ سوّم ۳۳۴
- ۱- چگونگی انتخاب خلیفهٔ دوّم و سوّم ۳۴۱
- ۲- داستان ابولؤلؤ و آغاز حکومت عثمان ۳۴۳
- ۳- شورای شش نفری و سرانجام آن ۳۴۴
- ۴- علل شورش بر ضدّ عثمان ۳۴۷
- ۵- آیا همهٔ صحابه راه پیامبر صلی الله علیه و آله را پیمودند؟! ۳۵۲
- ۱- بیعت با امیرمؤمنان عمومی و مردمی بود ۳۶۲
- ۲- سرچشمهٔ انحرافات اجتماعی ۳۶۴
- ۳- اشاره‌ای به جنگهای سه گانهٔ عصر علی علیه السلام ۳۶۵

- الف) جنگ جمل ۳۶۵
- ب) جنگ صفین ۳۶۶
- ج) جنگ نهروان ۳۶۹
- چرا خلافت و بیعت را پذیرفتم؟! ۳۷۱
- ۱- پاسخ به یک سؤال ۳۷۸
- ۲- چه سؤالاتی در آن نامه بود؟ ۳۷۹
- ۳- ویژگی های خطبه شقشقیه ۳۸۱
- خطبه ۴** ۳۸۵
- خطبه در یک نگاه ۳۸۵
- چشم و گوش خود را باز کنید ۳۸۷
- هدایت در پرتو خاندان وحی ۳۹۰
- پیمان شکنی شما را پیش بینی می کردم، ولی ۳۹۳
- ۱- دید باطن! ۳۹۶
- ۲- پرده پوشی بر عیوب مردم ۳۹۸
- امروز پرده ها را کنار می زنم! ۴۰۱
- مبارزه حق و باطل ۴۰۴
- خطبه ۵** ۴۰۷
- خطبه در یک نگاه ۴۰۷
- مراقب فتنه انگیزان باشید! ۴۰۹
- چرا علی علیه السلام بعد از پیامبر قیام نکرد؟ ۴۱۴
- با این بهانه جویان چه باید کرد؟! ۴۱۷
- ۱- سابقه دلاوری های امام ۷ ..... ۴۱۹
- ۲- چرا از مرگ بترسم؟! ۴۲۰
- ۳- چرا سکوت کردم؟ ۴۲۲

- خطبه ۶ ..... ۴۲۵
- خطبه در یک نگاه ۴۲۵
- در برابر دشمن نباید غافلگیر شد! ۴۲۸
- پیام به همه مسئولان ۴۳۱
- خطبه ۷ ..... ۴۳۳
- پیروان شیطان! ۴۳۴
- برنامه‌ریزی شیاطین! ۴۳۸
- خطبه ۸ ..... ۴۴۳
- خطبه در یک نگاه ۴۴۳
- عذرهای بدتر از گناه ۴۴۴
- خطبه ۹ ..... ۴۴۷
- هیاهوی تو خالی ۴۴۸
- ۱- مرد عمل ۴۴۹
- ۲- فرق میان غوغا سالاری و تبلیغات مفید و مؤثر ۴۵۱
- خطبه ۱۰ ..... ۴۵۳
- باز هم هشدار به مسلمانان ۴۵۵
- لشکر شیطان! ۴۶۰
- خطبه ۱۱ ..... ۴۶۱
- خطبه در یک نگاه ۴۶۱
- همچون کوه استوار باش! ۴۶۳
- ۱- محمد بن حنفیه کیست؟ ۴۶۷
- ۲- مهمترین شرط پیروزی بر دشمن ۴۶۸
- خطبه ۱۲ ..... ۴۷۱
- خطبه در یک نگاه ۴۷۲

- پیوند مکتبی..... ۴۷۳
- محکمترین پیوندها!..... ۴۷۴
- خطبه ۱۳..... ۴۷۹
- خطبه در یک نگاه..... ۴۸۰
- ویژگیهای سپاه جمل..... ۴۸۰
- ۱- پیشگوی پیامبر صلی الله علیه و آله درباره جنگ جمل..... ۴۸۹
- ۲- نکوهش اهل بصره..... ۴۹۰
- ۳- تأثیر محیط در اخلاق..... ۴۹۱
- خطبه ۱۴..... ۴۹۳
- خطبه در یک نگاه..... ۴۹۳
- بازهم در نکوهش اهل بصره..... ۴۹۴
- خطبه ۱۵..... ۴۹۹
- خطبه در یک نگاه..... ۵۰۰
- به خدا سوگند اموال غصب شده را باز می گردانم!..... ۵۰۰
- ۱- آثار عدالت در جامعه انسانی..... ۵۰۳
- ۲- بخششهای عجیب عثمان!..... ۵۰۵
- ۳- پاسخ به یک سوال مهم..... ۵۰۶
- خطبه ۱۶..... ۵۰۹
- خطبه در یک نگاه..... ۵۱۰
- بیدار باشید که آزمون بزرگ در پیش است!..... ۵۱۲
- ۱- تاریخ تکرار می شود!..... ۵۱۶
- ۲- بیان حقیقت یا رعایت مصلحت؟..... ۵۱۷
- گناهان همچون اسبهای سرکشند!..... ۵۲۰
- راه نجات این است..... ۵۲۸

- ۵۳۶..... ۱- جاهل کسی است که قدر خود را نشناسد!
- ۵۳۸..... ۲- اعتدال، صراط مستقیم الهی است.....
- ۵۴۱..... **خطبه ۱۷**
- ۵۴۲..... خطبه در یک نگاه.....
- ۵۴۳..... منفورترین خلائق چه کسانی هستند؟.....
- ۵۴۸..... ۱- بدعت چیست و بدعت گذار کیست؟.....
- ۵۵۱..... ۲- خطرناکترین گناه، بار گناه دیگران را بر دوش کشیدن است.....
- ۵۵۵..... جاهلان عالم نما!.....
- ۵۶۷..... ۱- عالمان سوء و خطرات آنان.....
- ۵۶۸..... ۲- معلوماتی همچون تارهای عنکبوت.....
- ۵۶۹..... ۳- مداحان چاپلوس.....
- ۵۷۳..... تفسیر به رأی و تحریف حقایق.....
- ۵۷۷..... **خطبه ۱۸**
- ۵۷۸..... خطبه در یک نگاه.....
- ۵۷۹..... این همه اختلاف چرا؟.....
- ۵۸۱..... ۱- مسأله تصویب چیست و از کجا نشأت گرفته است؟.....
- ۵۸۸..... ۲- پیامدهای اعتقاد به تصویب و بسته شدن باب اجتهاد.....
- ۵۹۲..... این اختلافات قابل توجیه نیست.....
- ۵۹۶..... چگونه در قرآن همه نیازها وجود دارد؟.....
- ۶۰۱..... زیبایی و عمق قرآن.....
- ۶۰۴..... ۱- عواقب شوم دوری از قرآن و اهل بیت علیهم السلام.....
- ۶۰۸..... ۲- قرآن و مسایل مستحدثه (جدید).....
- ۶۰۹..... ۳- چرا شگفتیهای قرآن پایان نمی یابد؟.....
- ۶۱۱..... **خطبه ۱۹**

- برخورد با منافق جسور و بی ادب! ۶۱۲
- ۱- این برخورد شدید برای چه بود؟ ۶۲۰
- ۲- چگونه امام علیه السلام چنین مرد منافقی را تحمل می کرد؟ ۶۲۱
- خطبه ۲۰ ..... ۶۲۳
- به زودی پرده ها کنار می رود! ۶۲۴
- عالم پس از مرگ ۶۳۰

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

انگیزه اصلی تألیف این کتاب

«گنجینه بزرگ معارف اسلام»

«عالی‌ترین درس برای تعلیم و تربیت انسانها»

«بهترین سرمایه خودسازی و تهذیب نفس»

و «مؤثرترین برنامه برای ساختن جامعه‌ای سالم و پاک و سربلند»

عناوینی است که به حق می‌توان برای نهج‌البلاغه انتخاب کرد.

تنها کسانی می‌توانند درباره این کتاب بزرگ و بی‌نظیر سخن بگویند که حداقل یکبار با دقت کامل تمام آن را از آغاز تا پایان مطالعه کرده باشند آن‌گاه روشن خواهد شد هر چه درباره این مجموعه گرانبها گفته شود، کم است!

این جانب مانند بسیاری دیگر از علاقه‌مندان به نهج‌البلاغه بخش‌هایی از آن را بر حسب نیازهای مختلف مطالعه کرده بودم، تا این که در پانزدهم خرداد سال ۴۲ که به اتفاق جمعی از متفکران بزرگ اسلامی به زندان افتادم، عوامل شاه روزهای اول را بر ما بسیار سخت و مشکل گرفتند و همه چیز را برای ما ممنوع کردند، ولی تدریجاً بر اثر فشار افکار عمومی محدودیت‌ها کاسته شد و ما توانستیم از دوستانمان خواهش کنیم کتاب‌هایی را برای مطالعه در زندان برای ما بیاورند، من نهج‌البلاغه را مطالبه کردم که در آن فرصت خوب با فراغت بال بتوانم به طور مرتب و منظم آن را مرور کنم مخصوصاً توفیق الهی شامل حال شد بخش دوم نهج‌البلاغه

(بخش نامه‌ها و فرمان‌های سیاسی و اخلاقی) را به طور کامل مطالعه و بررسی کنم. آن ایام متوجه شدم که نهج‌البلاغه چیزی فراتر از آن است که ما فکر می‌کنیم و درباره آن می‌اندیشیم.

خود را با دریایی از علم و دانش روبه‌رو دیدم که با مهمترین مسائل زندگی انسان در تمام ابعاد معنوی و مادی سر و کار دارد، دریایی مواج و خروشان، که گوهرهایش را همراه امواجش به ساحل فرو می‌یابد و ساحل‌نشینان خود را غرق در انواع مواهب معنوی و مادی می‌کند، ولی غواصان تلاشگر سهم بیشتری دارند.

آن روز فهمیدم چقدر محرومند کسانی که با داشتن چنین گنجینه‌ای گرانبها از آن بی‌خبرند، و دست به سوی دیگران دراز کرده و آنچه خود دارند از بیگانه تمنا می‌کنند!

از امتیازات عجیب نهج‌البلاغه این است که همانند منبع اصلیش قرآن مجید علی‌رغم کهنه و فرسوده شدن مکتب‌های فکری و سیاسی و اخلاقی باگذشت زمان، بیانات و تحلیلها و منطقی‌شان چنان تازه و شاداب است که گویی همین امروز، و برای امروز و فردا، از زبان مولا امیرمؤمنان علیه السلام تراوش کرده است.

سزاوار است عاشقان حقیقت، پویندگان راه معرفه‌الله و جویندگان راه و رسم بهتر زیستن، همه روز در کنار آرامگاه عالم بزرگوار سید رضی (گردآورنده نهج‌البلاغه) حاضر شوند و در برابر او سر تعظیم فرود آورند و بر روانش درود بفرسند که اثری چنین گرانبها و بی‌بدیل از کلمات مولا علیه السلام را جمع‌آوری کرده و در اختیار ما مسلمانان بلکه در اختیار جامعه بشری قرار داده است.

درباره نهج‌البلاغه هر چند بگوییم کم است و به یقین ادای حق آن برای ما غیر ممکن می‌باشد، بهتر آن است که این سخن را رها کرده به سراغ مطلب دیگری که هدف اصلی تحریر این سطور بوده است، برویم و آن این که:

در طول تاریخ اسلام شروح متعددی بر نهج‌البلاغه نوشته شده، و علمای عالی‌قدری چه در گذشته و چه در عصر ما برای تبیین و تفسیر و کشف گنجینه‌های

آن کوشیده‌اند و خدمات پرارزشی انجام داده‌اند، ولی انصاف این است که نهج‌البلاغه هنوز دست نخورده است، هنوز مظلوم است هنوز تلاش‌های فراوان و فراوان دیگری را می‌طلبد.

مخصوصاً در عصر و زمان ما که عصر مشکلات پیچیده جوامع انسانی، عصر ظهور مکتب‌های مختلف فکری، و عصر تهاجم بر اعتقادات و اخلاق و تقوا و فضیلت از سوی دنیاپرستان و جهانبخواران است، تا راه را برای رسیدن به منافع آلوده و نامشروعشان هموار سازند، آری در این عصر، نهج‌البلاغه تلاش و کوشش و کار بیشتری را می‌طلبد. کار تحقیقاتی و گروهی برای یافتن راه غلبه بر مشکلات معنوی و مادی و فردی و اجتماعی و مقابله با مکتب‌های ویرانگر فکری و اخلاقی به وسیله آن.

به همین دلیل بعد از توفیقی که در «تفسیر نمونه» و «پیام قرآن» به حمدالله نصیب این حقیر و جمعی از یاران باوفا شد که سبب حرکت جدیدی درباره کارهای قرآنی و نفوذ بیشتر قرآن و تفسیر در مجامع علمی بلکه غالب خانه‌ها گردید، گروهی از اهل فضل اصرار داشتند که اکنون «نوبت نهج‌البلاغه فرا رسیده است» و باید کاری مشابه تفسیر نمونه روی آن انجام گردد، بلکه با استفاده از تجربیات گذشته، کاری پخته‌تر و جالب‌تر صورت گیرد.

با این که گرفتاری‌های روزافزون به دلایلی که می‌دانیم مانع مهم این راه بود، ولی فکر کردم تا عمری باقی است، باید این کار را شروع کرد و علی‌رغم مشکلات فراوان از خداوند بزرگ توفیق و از روح پرفتوح مولای متقیان علی علیه السلام بنده کامل و خالص و آبرومند خدا یاری بخواهیم، تصمیم نهایی گرفته شد و شکل کار معین گشت و بعضی از یاران قدیم تفسیر نمونه و گروهی از دوستان تازه‌نفس قول دادند که تا سرحدّ توان همکاری و کمک کنند تا شرح و تفسیری تازه بر نهج‌البلاغه نوشته شود که ناظر به مسائل روز و نیازهای عصر و حلّ مشکلات فکری و اجتماعی باشد و علاوه بر استفاده از افکار مفسران و شارحان پیشین نوآوری‌هایی در زمینه‌های مختلف داشته باشد.

این کار در طلّیعهٔ میلاد مسعود امیرمؤمنان علیه السلام در ۱۳ رجب سال ۱۴۱۳ آغاز شد، ولی به کندی پیش می‌رفت به طوری که تهیّهٔ جلد اوّل با کار دسته‌جمعی حدود سه سال! طول کشید و (طبیعی است که در آغاز کار نباید شتاب کرد).

اکنون بحمدالله کار سرعت بیشتری به خود گرفته است و امید پیشرفت سریع‌تری می‌رود، ولی امواج نهج‌البلاغه به قدری عظیم و خروشان است که حرکت در این اقیانوس بزرگ کار آسانی نیست.

به هر حال بهتر این است که از شرح کارها و ظرافتهایی که در این تفسیر رعایت شده، صرف نظر کرده، آن را به تشخیص خوانندگان با ذوق بگذاریم، و همین جا از همهٔ صاحب‌نظران بخواهیم که اگر کاستیهایی در آن می‌بینند یا نکاتی را برای تکمیل این شرح مفید می‌دانند، یادآور شوند تا در تکامل این اثر مهم سهیم باشند. در این جا دست به دعا برمی‌داریم و از خداوند بزرگ توفیق تکمیل این اثر و توفیق بهره‌گیری همگان را از مشعل فروزان نهج‌البلاغه مسألت می‌نماییم.

قم - حوزهٔ علمیه

ناصر مکارم شیرازی

سوم ربیع‌الثانی ۱۴۱۷ ه.ق

مطابق با ۲۹ مردادماه ۱۳۷۵ ش

سید رضی گردآورنده نهج البلاغه

به اتفاق همه مورخان، سید رضی در سال ۳۵۹ هجری قمری در بغداد دیده به جهان گشود. کودکی که نام او را «محمد» گذاردند و بعدها به «شریف رضی»، «ذوالحسین» شهرت یافت.

مادر وی «فاطمه» دختر حسین بن ابی محمد اطروش نام داشت که از نسل امام علی بن ابی طالب بود.^۱ زنی بود فاضله، پارسا و بلندنظر که سید رضی درباره اش چنین سروده است:

لَوْ كَانَ مِثْلَكَ كُلُّ أُمَّ بَرَّةٍ   غَنَى الْبَنُونَ بِهَا عَنِ الْأَبَاءِ

«هرگاه مادران نیکوکار، همانند تو بودند، فرزندان از وجود پدر بی نیاز می‌گشتند!»^۲

پدر وی که از نسل امام موسی کاظم علیه السلام است، ابواحمد، حسین بن موسی نام داشت.^۳ و در دو دولت عباسی و آل بسویه دارای منزلت عظیمی بود که ابونصر بهاءالدین به وی لقب «الطاهر الاوحد» داد.

ابواحمد، پنج بار ریاست و سرپرستی طالبیین را عهده‌دار شد و در حالی که عنوان «نقیب» و «بزرگ» آن گروه را داشت از دنیا رفت.

آری سید رضی از چنین پدر و مادری به دنیا آمد و در میان چنین خاندان پاک و با شخصیتی پرورش یافت که از کودکی، آثار بزرگی و مجد و عظمت از چهره‌اش نمایان بود.

مرحوم «علامه امینی» درباره «سید رضی» می‌گوید: «سیدرضی، از مفاخر خاندان پاک نبوی و پیشوای دانشمندان علم و حدیث و ادب و قهرمانی از قهرمانان عرصه

۱. فاطمة بنت الحسين بن ابی محمد الحسن الاطروش بن علی بن الحسن بن علی بن عمر بن علی بن ابی طالب علیه السلام.

۲. مقدمه یادنامه علامه شریف رضی.

۳. ابواحمد الحسین بن موسی بن محمد بن موسی بن ابراهیم بن الامام ابی ابراهیم موسی کاظم علیه السلام.

دین و دانش و مذهب است.

آری او در تمام آنچه از نیاکان پاک خود به ارث برده بود پیشتاز و نمونه شد: از دانش جوشان و فراوان، روحیات بلند، نظر صائب و ثاقب، طبع بلند و ابای نفس، ادب برتر و حسب پاکیزه. او از نوادگان شجره نبوی و از شاخه‌های پر بار ولایت علوی است، مجد و عظمتش را از حضرت فاطمه علیها السلام و بزرگی و سیادت را از امام کاظم علیه السلام به ارث برده است.

وی صاحب ده‌ها فضایل دیگر است که قلم را یارای نگارش همه آنها نیست.^۱ آن‌گاه مرحوم علامه امینی نام بیش از چهل کتاب را که درباره زندگی و شخصیت سید رضی سخن گفته‌اند ذکر می‌کند و می‌افزاید:

روحیات بلند او را می‌توان در کتابی که «علامه شیخ عبدالحسین حلی» به عنوان مقدمه‌ای در جزء پنجم تفسیر خود در ۱۱۲ صفحه نوشته، خواند.

و شخصیت والای او را در کتاب «عبقریة الرضی» نوشته نویسنده معروف «زکی مبارک» در دو جلد قطور مطالعه کرد و پیش از این دو تن، علامه شیخ محمدرضا کاشف‌الغطا نیز درباره وی کتابی نوشته است.

استادان سید رضی

«علامه امینی» نام چهارده تن را به عنوان استاد سید رضی ذکر می‌کند که از آن میان می‌توان به افراد زیر اشاره کرد:

- ۱- ابوسعید حسن بن عبدالله بن مرزبان نحوی، معروف به «سیرافی» متوفای ۳۶۸.
- سید رضی در حالی که سنش به ده سال نرسیده بود نزد وی نحو آموخت.
- ۲- ابوعلی حسن بن احمد فارسی، نحوی معروف، متوفای ۳۷۷.
- ۳- هاون بن موسی.

۱. الغدیر، ج ۴، ص ۱۸۱.

۴- ابویحیی عبدالرحیم بن محمد، معروف به «ابن نباته» خطیب زبردست و معروف، متوفای ۳۹۴.

۵- قاضی عبدالجبار، از علمای معروف شافعی معتزلی.

۶- که در واقع بزرگ‌ترین استاد سید رضی است. فقیه، محدث و متکلم بزرگ شیعی، شیخ مفید است که داستان شاگردی سید رضی و برادرش سید مرتضی نزد وی شنیدنی است.

مؤلف کتاب «الدرجات الرفیعه» می‌گوید: شیخ مفید شبی در خواب دید حضرت زهرا علیها السلام دست دو فرزند کوچکش، حسن و حسین علیهما السلام را گرفته و وارد مسجد کرخ (یکی از محله‌های قدیمی بغداد) شد و آنها را به وی سپرد و گفت: به این دو فرزندم فقه بیاموز! (و قَالَتْ لَهُ: عَلِّمَهُمَا الْفِقْهَ).

شیخ مفید شگفت زده از خواب برخاست، چون صبح شد، مطابق معمول به آن مسجد رفت مدتی نگذشته بود که دید فاطمه مادر پاک و پارسای سید رضی همراه با خدمتکاران خویش وارد مسجد شد. در حالی که فرزندان کوچکش سید رضی و سید مرتضی را به همراه داشت؛ شیخ مفید تا آنان را دید از جا برخاست و به فاطمه سلام کرد. فاطمه رو به شیخ کرد و گفت:

ای شیخ این دو تن، فرزندان منند، آنان را به نزد شما آوردم که به ایشان فقه بیاموزی!

شیخ مفید به یاد خواب شب گذشته خویش افتاد و گریه کرد و آن‌گاه داستان خواب خود را برای فاطمه بازگو نمود.

آری بدینسان شیخ مفید به تعلیم و تربیت آن دو کودک همت گماشت و خداوند نیز بر آنان منت گذاشت و درهای دانش و فضایل فراوانی را به روی آنان گشود و از آنان آثار ماندگار و مفیدی در روزگار به جای ماند.

این داستان را ابن ابی‌الحدید نیز در شرح خود جلد ۱، صفحه ۴۱ آورده است.

شاگردان سید رضی

جمعی از بزرگان شیعه و سنی از وی روایت کرده‌اند که علامه امینی نام ۹ تن از شاگردان او را نقل کرده می‌گوید. از کسانی که از سید رضی روایت می‌کنند می‌توان به برادر بزرگوارش سید مرتضی و شیخ الطائفه، ابوجعفر محمدبن حسن طوسی اشاره کرد.

«سید رضی» با همت عالی خود، مدرسه‌ای شبانه‌روزی برای تحصیل و اسکان طلاب و دانشجویان علوم دینی تأسیس کرد و آن را «دارالعلم» نامید. او نخستین کسی است که در اسلام مدرسه علمی شبانه‌روزی با کلیه لوازم و کتابخانه تأسیس کرد.^۱

تالیفات و کتب سید رضی

«علامه امینی» نام ۱۹ کتاب و اثر را از سید رضی ذکر می‌کند که مهم‌ترین آنها نهج‌البلاغه است که مجموعه‌ای است از سخنان و نامه‌های حضرت علی علیه السلام. آن‌گاه علامه امینی نام ۸۱ کتاب را که در شرح یا ترجمه نهج‌البلاغه تا زمان وی نوشته شده است ذکر می‌کند.

از کتاب‌های مهم دیگر سید رضی کتاب‌های زیر است:

۱- «خصائص الائمه» که مؤلف در مقدمه نهج‌البلاغه به آن اشاره کرده است.

۲- «مجازات آثار النبویه» که در سال ۱۳۲۸ در بغداد چاپ شده است.

۳- «نامه‌های علمی» او در سه جلد.

۴- «معانی القرآن».

۵- «حقائق التأویل فی متشابه التنزیل» که «کشی» از آن به «حقایق التنزیل» تعبیر

کرده است.

۱. یادنامه علامه شریف رضی، ص ۲۹.

مرحوم حاج شیخ عباس قمی از استادش محدث نوری نقل می‌کند همان‌گونه که ابوالحسن عمری گفته است کتاب «حقایق التنزیل» از کتاب «تبیان» شیخ طوسی نیز بزرگتر، نیکوتر و مفیدتر است و ما بر جزء پنجم آن کتاب دست یافتیم که از ابتدای سوره آل عمران تا اواسط سوره نساء را تفسیر کرده است. شیوه کار سید رضی در این کتاب به این صورت است که آیه مشکلی را مطرح می‌کند و به اشکال آن اشاره می‌نماید، آن گاه به طور مبسوط از آن پاسخ می‌دهد و در خلال آن آیات دیگر را نیز تفسیر می‌کند، بنابراین، ایشان همه آیات را تفسیر نکرده است. بلکه آیاتی که دارای ابهام و اشکال بوده را مطرح و تفسیر کرده است.^۱

سید رضی و شعر

سید رضی در شعر نیز دارای شهرت عظیمی است. البته هرگز شعر چیزی بر عظمت او نمی‌افزاید و لیکن با این حال آن مقدار که شعر گفته است، نشانگر توانمندی وی در سرودن شعر است. سید رضی در حالی که هنوز به ده‌سالگی نرسیده بود قصیده‌ای غزّاء سروده که در آن نسب عالی خود را بازگو می‌کند. بسیاری از دانشمندان وی را شاعرترین فرد قریش می‌دانند. خطیب بغدادی در تاریخ خود می‌گوید:

از محمد بن عبدالله کاتب شنیدم که نزد یکی از بزرگان به نام «ابوالحسین بن محفوظ» گفته بود:

من از گروهی از دانشمندان ادبیات شنیدم که می‌گفتند: سید رضی زبردست‌ترین شاعر قریش است. «ابن محفوظ» در پاسخ گفت: آری این سخن درست است، سپس افزود: در میان قریش کسانی بودند که خوب شعر می‌گفتند اما شعر آنان اندک بود، ولی کسی که هم زیبا شعر گفته و هم زیاد، جز سید رضی کسی نبوده است.

۱. سفینه البحار، مادة (رضا).

لقبها و منصبهای اجتماعی سید رضی

«بهاءالدوله دیلمی» در سال ۳۸۸ سید رضی را به «شریف اجل» ملقب گردانید و در سال ۳۹۲ لقب «ذوالمنقبتین» گرفت و در سال ۳۹۸ به «رضی ذوالحسین» ملقب گردید و در سال ۴۰۱ «بهاءالدوله» فرمان داد در همه سخنرانی‌ها و مکاتبات از سید رضی با لقب «شریف اجل» نام ببرند.

سید رضی در سال ۳۸۰ در حالی که بیش از ۲۱ سال نداشت توسط «الطائع بالله» خلیفه عباسی ریاست طالبیین، سرپرستی حاجیان (امیرالحاج) و سرپرستی دیوان مظالم را عهده‌دار شد، تا آن که در ۱۶ محرم سال ۴۰۳ به ولایت و سرپرستی طالبیین در همه بلاد منصوب گردید و به عنوان «نقیب النقباء» خوانده شد.^۱

سید رضی همچنان با کفایت و شایستگی خویش مناصب اجتماعی را یک به یک به دست آورد تا آن جا که در زمان القادر بالله، خلیفه عباسی، سرپرستی حرمین شریفین نیز به وی سپرده شد.

شاید نیاز به شرح نداشته باشد که توجه دستگاه خلافت به مرحوم سید رضی و سپردن این گونه مناصب به آن بزرگوار، به خاطر نفوذ فوق‌العاده‌ای بود که در میان

۱. «نقابت» منصبی بود مردمی که خواه ناخواه به شخصیت ممتاز و محبوب و عالم و باتقوا تعلق می‌گرفت و مردم به طور طبیعی به دور او گرد می‌آمدند و سرپرستی او را پذیرا بودند و خلفا و سلاطین هم برای کسب وجهه بدان حکم می‌دادند، صاحب این منصب عهده‌دار این امور بود.

۱- حفظ و نگهداری آمار خانواده‌های سادات.

۲- مراقبت افراد از نظر آداب و اخلاق.

۳- دور نگهداشتن آنان از مشاغل پست و نامشروع.

۴- ممانعت از بی‌حرمتی به قانون پیامبر صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

۵- جلوگیری از تعدی به غیر.

۶- احقاق حقوق آنان.

۷- استیفای حقوق آنان از بیت‌المال.

۸- مراقبت بر ازدواج زنان و دختران آنان.

۹- اجرای عدالت.

۱۰- نظارت بر موقوفات. (الغدیر، ج ۴، ص ۲۰۵ تا ۲۰۷) (با تلخیص).

بنی‌هاشم و علویین داشت و بزرگ و معتمد آنها محسوب می‌شد. لذا دستگاه خلافت برای اداره این بیوتات شریفه راهی جز این نداشت که امثال سید رضی را برگزیند.

* * *

سید رضی از نگاه دیگران

دانشمندان زیادی درباره سید رضی سخن گفته‌اند که ما کلمات برخی از آنان را نقل می‌کنیم:

۱- «ثعالبی» که معاصر وی بوده است درباره‌اش گفته است:

«او امروز روشنفکرترین مردم عصر و شریفترین سادات عراق است و گذشته از اصالات نسب و حسب، به ادب آشکار و فضل کامل آراسته است...».

۲- «ابن جوزی» در المنتظم می‌گوید:

«رضی بزرگ‌طالبین در بغداد بود، وی قرآن را در مدت کمی بعد از آن که سنش از سی گذشته بود حفظ کرد و فقه را نیز، به طور عمیق و قوی شناخت و فراگرفت، او دانشمندی فاضل، شاعری زبردست، دارای همت عالی و متدین بود. نقل است که وی روزی تکه پشمی را از زنی خرید به پنج درهم. چون آن را به خانه برد و گشود در وی نوشته‌ای را به خط «ابی علی بن مقله» یافت، پس به دلالت گفت تا زن را حاضر کند، چون زن حاضر گشت به وی گفت من در آن قطعه پشمی که از شما خریدم، نوشته‌ای به خط ابن مقله یافتم. اکنون اختیار با شماست که اگر بخواهی این کاغذ را بگیر و یا قیمت آن را دریافت کن. زن پول را گرفت و برای سید رضی دعا کرد و برگشت. همچنین سید رضی دارای جود و سخاوت فراوان نیز بود.».

۳- از معاصران، دکتر «زکی مبارک» دانشمند معروف مصری که خود نویسنده‌ای چیره‌دست و مؤلفی پر قدرت است می‌نویسد:

«بدون گفتگو سید رضی یک نویسنده بزرگ است. ولی روش او در اسلوب کار روش علمی است نه فنی، هر چند در برخی از موارد نوشته‌هایش جنبه فنی به خود می‌گیرد.».

در جای دیگر می‌گوید: «وقتی شعر سید رضی را پشت سر می‌گذاریم و به نثر و

نوشته‌های او باز می‌گردیم، می‌بینیم وی شخصیت دیگری است. می‌بینیم او دانشمندی است که نوشته‌های علمی وی گواهی می‌دهد که از مفاخر ادب‌است. مردی است که با روشی عطرآگین از ادبیات بلند، در علوم لغوی و شرعی چیز می‌نویسد.»

وی در جای دیگر از کتاب خود می‌نویسد: «اگر همه آثار قلمی سید رضی باقی می‌ماند، آن وقت می‌توانستیم بگوییم که او در میان همه مؤلفان بزرگ، نویسنده‌ای بی‌همتاست و دارای مقام بلندی در نویسندگی است.»^۱

* * *

وفات سید رضی

سید رضی در ششم محرم سال ۴۰۶ - پس از ۴۷ سال زندگی - چشم از جهان فروبست، به هنگام وفاتش وزیران، بزرگان، قاضیان و دیگر شخصیت‌های مهم، از هر طبقه‌ای پیاده و پابرهنه در منزل او حاضر شدند و در خانه‌اش که در محله «کرخ» قرار داشت مراسم فوق‌العاده‌ای برگزار شد.

بنابر نقل بسیاری از مورخان بدن شریفش را به کربلا منتقل ساختند و او را در کنار قبر پدرش دفن نمودند و آن چنان که از تاریخ برمی‌آید قبر او از آغاز در حائر مقدس امام حسین علیه السلام معروف و مشهور بوده است.

سید مرتضی برادر سید رضی از اندوه فراوان بر جنازه او حضور نیافت و در نمازش حاضر نشد و حتی نتوانست به تابوت برادر عزیز و بزرگوارش نگاه کند، همچنان با نارحتی فراوان به سوی قبر امام موسی بن جعفر علیه السلام حرکت کرد و برای تخفیف امواج سنگین غم و اندوه، مدتی در کنار قبر امام هفتم نشست. شعری بسیاری پس از مرگ، برایش مرثیه سرودند که جلوتر از همه برادرش سیدمرتضی بود.^۲

۱. عبقریة الشریف الرضی، ج ۱، ص ۲۰۴ و ۲۰۵.

۲. عمده آنچه درباره زندگی و شخصیت سید رضی آمد از کتاب الغدير، ج ۴ از ص ۱۸۱ تا ۲۱۱ گرفته شده است، همچنین از کتب شرح نهج البلاغه ابن ابی‌الحديد، عبقریة الشریف الرضی، سفینه البحار و یادنامه علامه شریف رضی نیز استفاده شده است.

بسم الله الرحمن الرحيم

سخنی درباره «نهج البلاغه» و گوینده آن^۱

سخن گفتن درباره «علی» علیه السلام یا اثر عظیمش «نهج البلاغه» از جهتی کار آسانی نیست و از جهتی آسان است!

آری آسان نیست برای کسانی که بخواهند به عمق وجود علی پی ببرند و از تمام زوایای فکر بلند و ایمان قوی و ملکات فاضله او آگاه شوند و یا نهج البلاغه او را چنان که هست بشناسند، به یقین این کار آسانی نیست؛ ولی آگاهی بر گوشه‌هایی از این دو اقیانوس بیکران برای همه کس آسان و ممکن است.

هر کس کم‌ترین آشنایی با علی و تاریخ زندگی و سخنان و افکار او داشته باشد، به خوبی می‌داند که او یک انسان برتر است، او آیتی از آیات بزرگ حق است، او نسخه نادری از کتاب وجود انسان است و می‌داند نهج البلاغه او که پرتوی از وجود اوست نیز چنان است!

نهج البلاغه او دریایی است بیکران، اقیانوسی است پهناور، گنجینه‌ای است پرگوهر، باغی است پرگل، آسمانی است پرستاره و خلاصه منبعی است برای همه نیازهای انسان در مسیر سعادت.

بی‌شک هرگاه کسی اراده کند در چنین میدانی گام بگذارد باید خود را برای

---

۱. آغاز این کتاب به یاری خداوند در شب میلاد مسعود امیرمؤمنان علی علیه السلام در سال ۱۳۷۱ مطابق ۱۲ رجب ۱۴۱۳ واقع شد بی آن‌که هیچ‌گونه برنامه‌ریزی شده باشد.